

բերեմք: 1887—1898 Պոօշեանց Տփղիսի Ներսիսեան դպրանոցին մէջ ուսուցիչ էր: Պոօշեանց աշխատակցած է շատ մը թերթերու, որոնք մեծաւ մասամբ իւր գործունէութեան ժամանակ հրատարակուեցան: Ասոց մէջ ունի յայտնի ու կիցի անուամբ բազմաթիւ գրութիւններ:

Նուազ բեղմնաւոր չէ թէպէտ Պոօշեանցի գրական կեանքը, որուն կոչուած կը զգար ինքզինքը, բայց զժամանակոր ինքն ալ բոլոր նշանաւոր հայ գրողներու բախտին վիճակակից եղած էր. անկայն եւ այնպէս բաւական թուով երկասիրութիւններ կը կազեն իւր գործունեայ եւ արդիւնալից կենաց պատկը:

Կանուխէն սկսած է Պոօշեանց (բուն աւուումմը Յովհաննէս Տէր-Աւարելեան) գրել շարժել եւ հեղգհեաէ դարգացած ու կատարելագործուած եւ այսօր առաջին ժողովրդական վիպագիր մատենագիր համբաւը կը վայելէ հայ ազգին մէջ: Առաջին գրական արտագրութիւնն է. Առանձնալին Շուշան գուսար Վարդանայ բաւական ընդարձակոտանաւորը (տ. «Մեղու Հայաստանի», Տփղիս 1859 թ. 16 Բ. տպ. «Աղբիւր», 1888 Սեպտ.): Գետոյ մի առ մի հրատարակուեցան իւր վիպասանութիւնները, որոնց անգրանիկն. եղաւ Սոս եւ Վարդիթեր (1860, Բ. տպ. Երեւան՝ 1887, Գ. տպ. Բաղու 1905), որ գիւղական կեանքին եւ արարատեան գաւառաբարաբուն համար մեծ նշանակութիւն ունին: Այս պատճառաւ ալ կրնանք զայս իւր գլուխ գործոցն անուանել, թէպէտ իւր վիպասանութիւն յաջորդներէս մէկ քանիին Հաւասարի, Աղստի, ազգային ողբերգութիւն (1863), Կոռածաղիկ (Տփղիս 1878, Բ. տպ.՝ անդ 1897), Հացի խնդիր (Տփղիս 1880, Բ. տպ. Բաղու 1904), Հահէն (Տփղիս 1883, Բ. տպ. Բաղու 1905), Տեցեր (Տփղիս, 1889), Բղդէ (Տփղիս 1890), Սկիզբն երկանց (Տփղիս 1892), Յուշիկներ, Ա. շրջան (Տփղիս 1894) Նա, պատկեր (Տփղիս 1896), Միբէլ Աղենց Սեդիւլը, զոյց իրական կեանքից (Տփղիս 1896), Աքթիզի (Տփղիս, 1896), Մեր խէն, զոյց (Տփղիս, 1899) Թուսն Տփղիս 1901, Գարձեալ հրատարակած է երկու տետրակ. մին (1864) Ղարաբաղի Ս. Մար. աղկանց դպրոցին իսկ միւսը (1867) Ջերին Ագուլեաց երկու սեռից ուսումնարանաց բացուելուն եւ կանոնադրութեան առթիւ: Ահա իւր թարգմանութիւններն ալ մի ըստ միօք. Ներքին կեանք հին Հայաստանի. գործ

Կ. Եղենացի, տպագրուած է Շուշի, 1864, պատմական-հնագիտական քննութիւն: Վաղարշապատցի Յարութիւն Արարատեանի կեանքը (Տփղիս 1892), Խորամակն աղուէր (Տփղիս 1898), Ջեսիկայի առաջին աղուէրը, մանկական զոյց (Տփղիս 1899), Ամուսնութիւն, կատակերգութիւն երկու գործողութիւնով (Տփղիս 1904): Մի անմեղ մարդու ստակալի մահը, եղելութիւն (Տփղիս 1905):

Ահա Պոօշեանցի գործոց ցուցակը: Գանահութիւնը չէ որ կը գնահատուի, այլ գրութեանցը յատկութիւնները: Պոօշեանցի ամէն մէկ վէպին վրայ խօսիլ տեղւոյս չէ. ուստի իւր իւր վիպագիր ընդհանուր յատկութիւնները մատնանշելով կը բաւականանանք: Հեղինակն ի սկզբան կը ներկայանայ մեզի իւր ժողովրդագրութեան զբաղող մատենագիր քան վիպասան, բայց կամաց կամաց իւր ազգագրական նիւթերուն կը զգեցնէ վիպասանական տարազ: Պոօշեանցի ամենալաւ յատկութիւններէն մին այն է, որ չի քարոզէր, այլ կը ստորագրէ՝ շեշտակի եւ համառօտ լեզուի սաստկութեամբ մը, որ բնաւ չ'ընկճէր ընթերցողը, յատկութիւն մը՝ որ միայն աստուածածիր բանասանդիներու յատուկ է: Ստորագրութիւնները պատկերաւոր են նկարագիւր եւ խորագրած: Թէպէտ ոչ միշտ, բայց երբեմն իւր կենցաղագէտ ոգեբան մը կը ներկայանայ մեզի եւ իւր հերոսները կը կենդանացնէ ու կարծես թափանցիկ կ'ընէ մեր աշաց առեւ. բայց կը զգուշանայ ոգեբանական բացատրութիւններ խառնել իւր պարզ վէպերուն մէջ: Աւելի կը սիրէ մեզի ծանցընել իւր վէպերուն անձինքը երեսց գործերէն, թողլով ընթերցողին կազմել իւր ստեղծած անձնաւորութեանց կերպարանքը, որով աւելի երկար անոնց պատկերը տպաւորեալ կը մնայ ընթերցողին մտաց մէջ: Իւր վերջերս գրած վէպերուն մէջ ալ Պոօշեանց, թէպէտ մարմնով ինկած՝ բայց միշտ երիտաւարդ կը ներկայացնէ ինքզինքը, թարմ ուժեղ եւ արեւկայով զեղուած:

Հ. Հ. Հ.

2. ՍՄԲԱՅԸ ՀԱՆՔԱՅԻՋ

Հայ աստղ մ'ալ մարեցաւ Թուսահայոց գրական վերածնութեան պարագլուխներուն վերջինը՝ Սմբատ Հահաղիզ, կը հանգչի իւր խմբակետին՝ Նաղարեանցի ոսկերաց քով. ըստ իւր բաղձանքին, զոր յայտնած էր բանաստեղծութեան մը մէջ:

Անհատները բանաստեղծը, այն եզակի, զգեստներն մին էր, որոնք ազնի գաղափարականի մը նուիրուիլ գիտնալէն զատ, գիտնալ նաեւ ցմահ հաստատրիմ մնալ անոր: Եւ Հասաղիզի գաղափարականն՝ մեծին Նազարեանցի դիւթիլ ազգեցութեան ներքեւ: Ազգին բոլորանուէր զոհ մըլլան եղաւ: Այդ գաղափարը Աշտարակեցի երիտասարդին մէջ այնպէս արմատացաւ, որ իւր վշտալից Ազգին լուսաւորութեան նուիրուելու ուխտին՝ չորսեց ցվերջին շունչ կենաց, եւ շարունակեց այնպիսի աշխուհիութեամբ, որ ամենադառն եւ աննպաստ պարագաներն անգամ չչրցան խոտորեցընել զայն «մազալափ» բունած ուղղութիւնեց:

Իւր գրական գլուխ գործոցն է 254 էջէ բաղկացեալ «Լեւոնի վիշտը», տիտղոսով բանաստեղծութիւնն (տպ. Մոսկուա 1865). ունի նաեւ «Ազատութեան ժամեր», «Հրապարակախօս 2-րդ», «Գրեւեանի Ցարեգարքն» եւ ուրիշ քանի մը փոքր գրութիւններ եւ հասուածներ: Հասաղիզ իբր բանաստեղծ՝ ունի իւր ինքուրոյ տիպն, եւ արուեստի տեսակէտէ այնչափ ալ նուաստ զիրք մը չունի, մտաւանդ իւր վերջերը գրած բանաստեղծութեանց մէջ: Հասաղիզ իւր բանաստեղծութեանց հրապարակախօսութեանց եւ ամէն գրութեանց մէջ, յերեւան կը հանէ Ազգին վշտով համակուած՝ ապագայ սերնդեան յառաջադիմութեան երկունքով տոգորուած անկեղծ սիրտ մը, եւ առ այս մահու չափ ձգտող զօրեղ կամք մը:

Այս խոհերով զեղուած՝ Աբովեանի կրտսեր ընկերին՝ պարզ թելադրութիւն մի էր «Լեւոնի վիշտը» հեղինակել իւր սիրած ժողովրդեան հասկանալի լեզուաւ, հակառակ ստուար դասակարգի մը կոյր եւ տգէտ հակառակութեան:

Ս. Հասաղիզ չչրցաւ հանգուածիլ նոյն ժամանակուան գրական ասպարեղին մէջ, ուր «սիրում է մուսոր անկարգութիւն» ուր «Գրականները քրախը են թափում միմեանցի խելու առաջնութեան դափնին եւ որքան աչքատ են գլխով ու հոգեւով, այնքան թուշը են սխուռմ զընդհալ» եւն (Գոր. Ցարեգարք, 47): Լեւոնի վշտն ետը խորապէս դառանացաւ այդ ինքնախնդիր հրապարակէն, թողուց իւր նպատակին հասնելու այդ պայմանական միջոցը եւ բռնաբաւ սրտով փարեցաւ ուսուցչութեան աշխատալից բարի գործին: «Աւսանող սերունդը ամէն ազգի ապագայ յոյսն է» (անդ 34 էջ)՝ ապա հարկ էր կրթել այդ մատաղ

ընդունակ տարրը, սերմանել այդ բարեբեր երկրի վրայ, ուղղել զայն ճակատ բեղմնաւորութիւնը: Քրտինքով՝ ուսկից անմիջնորդաբար կը ստացուէ՝ անձնանուէր վաստակաւորին միակ միջնորդութիւնն՝ պատշին: Ասոնք են ըստ իս Հասաղիզի Բարի հոգեւորական պատճառները:

Ս. Հասաղիզ եղաւ վշտի երգիչ մը, վասն զի վշտացեալ Մոր՝ Հայութեան հրապարակաւոր էր, եւ որուն համար ամբողջ կենաց մը զոհած էր, անկէ կըստանար ցուրտ ընդունելութիւն մը, 1892ի գրական երեսմասնայ յուրեկանէն ետքը, երբ Հասաղիզ զգաց որ ունի «Սիրողներ եւ Սիրելիներ», հիանալափառ կ'աղաղակէր «այդ ինչ համար է մի բարոյական միջնորդութիւն, եւ անյնքեղ կը պահմ սրտիս խորքում», մինչեւ կը փակէի աչքերս յաւիտեան» (անդ 33): Այնուհետեւ լսելի եղաւ Հասաղիզի «հանգած քնարդին հմայիչ ձայնը, յորում որչափ փայլուն էր արուեստն ու փորձուած զգայուն սիրտը՝ այնչափ անզգալի էր Լեւոնի վշտի մէջ սիրող անզուպ խանդավառութիւնն»:

Գրեւեանի առթիւ անթիւ շնորհակալութիւններ, ուղերձներ, ընդունելութիւններ, եւն եւն այլ եւս աւետեցին վաստակեալ մշակին իւր՝ խաւարի դէմ մաքառելու երկցագոյն մարտակիցներուն՝ արեւն քրտինքով սերմանալ հունձին հասած ըլլալն, յուրուած արտաքին սուսառն ուրախութեամբ կըսէր: «Այն, այն խորհրդաւոր գիշերին, որ պատել էր իմ հայրենիքի հորիզոնը, եւ, որպէս նետահար, թռչնաւ, սրտամորմը երգեցի Հայի վիշտը» եւ երբ որ երկնակամարին ցոլաց աւետարեբ այդք, եւ արդէն ննկալող աղօթք էի անում, դորա համար. — եւ իմ աչքերիս ցոլացին աւետարեբ արտասուքն. (Գոր. Ցարեգարք 10 էջ):

Միշտ Հասաղիզ դադար է գոյութիւն ունենալի լոկ իբր անհատ, վասն զի իւր սիրտն սուն սանեալ մէջ կը շարունակէ իւր կենեքը: Այս անմահացալու ամենաապահով եղանակին՝ ընտիր դաս մը, որ այնչափ սուղն նստաւ անմահ բանաստեղծին: Մեծ, այն կարեւորագէտ շատ մեծ է Հասաղիզի արդիւնքը ազգին համար իբր բանաստեղծ: հրապարակախօս եւ իբր դաստիարակ, եւ այդ իսկ արդիւնքով անթխելի իրաւունք ստացաւ գրաւելու նշանաւոր արժանի Հայութեան խնկելի ներսնաւորներու շարքին մէջ:

իցիւ թէ ներկայ ասպարիզի անձնանուէր տարրն ալ՝ փոխանակ ինքզրական անփորձ ձառնաներով ազգին բախաւ որոշելու փորձերուն հետեւի այս փորձուած շուղին, զոր գծեցին Նազարեաններ, Նալբանդեաններ, Աբովեաններ, Ըսհաղիզներ եւն եւն. որոնց արդեամբ ահա քանի մը տանեակ տարինբու մէջ Ռուսաստանոյ ցամբած գրականութիւնն ներկայ բարձրութեան հասաւ:

Թող ուրեմն Ըսհաղիզի անշափ սիրած Ազգն ու Ըշարենիքն, ապա անոր այնչափ նուիրական համարած «Նաշապետական օրհնութիւնն. — Արդի քան. շատ ապրիս մուրազիդ համեմա, ԹԲ. ՏԲ. 11 էջ:

Հ. Ս. ԱՆԾՅՈՒՄԵԱՆ

Յ. ՄԱԳԱՆԱԹԵԱՆՍԻ ԱՆԾՅՈՒՄԵԱՆ ՄԸ ՅԻՆ ԸՆՏԱՎԱԵՐԱՆ (1144)

Մասնեադարանիս Թ. 659 Չեռագիրն՝ խաւրուած Կ. Պոլսէն 1905ին ի ձեռն գեր. Հ. Բերովսէի Յովնանեան, 15×10.5 սմ. մեծութեամբ, 333 թշ., բաւական լաւ հանգամանօք, թղթեայ, բոլորգիւր գրութիւն մ'է: Սկզբէն եւ վերջէն թուղթ ինկած ըլլալով չունի այժմ յիշատակարան, բայց Թէ դարու հնութիւն հազիւ կը ցոլացնէ: Այնչափ բովանդակութեամբն, որ Նալբանդեաններու անարժէք օրինակ մ'է, որչափ երկու կողմերն իրեւն պահպանանկ գրուած մագաղաթեայ 4 թղթերով (Թշ. 1—2. 332—333) ուշադրութեան արժանի է Չեռագիրս: Մախանայի պահպանութիւն. 1144ին բրտաւ Աւերաւի մը յիշատակարանն ին Ներսիսյանէն: Թէեւ այժմ 4 թուղթ, բայց նախնաբար մէկ թուղթ կը կազմէին պահպանակըս. ինչպէս կը տեսնուի, կազմողն զայն բաժնած է լայնութեամբ երկու հասասոր մասերու, եւ ապա ընդ մէջ ծալելով վերածած է 4 թուղթի. Այժմ Չեռագիրս մէջ թշ. 1ա—2բ զետեղուած են յօդասյս, բայց աղել դրից մէջ են թշ. 332ա—333բ: Յիշատակարանին առաջին էջն կը կազմեն. այժմեան թշ. 1ա, 2բ, 332ա, 333բ. երկրորդ էջն թշ. 1բ, 2ա, 332բ, 333ա: Այսու հին Աւետարանին հանգամանքն ալ կը պատկերանայ մեր առջեւ — մերձաւորապէս, 30×21 սմ., լայն լուսանցքներով, իւրաքանչիւր էջ՝ 18 տող, ըստիւ երկաթաբրով: Կազմողն երկու բաժնեւորն, այժմ. կիսատ է 11^ա տողն, միւս մասերն, ի բաց առկալ քանի

մը մաշած կամ գունատած գիր, ընդհանրապէս ընթերցելի են: Ա էջն միասին է, երկրորդն երկսին: Թէեւ վերջէն թերի է յիշատակարանն, բայց էական մասն ձեռքերնիս է, զոր թ մէջ կը բերենք հոս տարողութեամբ:

Թու. 1 ա, 2 Բ.

Փառք ամենասուրբ Երրորդութեանն Հաւր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն:

Յամի հազարերորդի հարիւրերորդի քառասներորդի իններորդի Աստուծոյ՝ մերոյ եւ հետեւն Յիսուսի՝ Վերհասոյի գալստեանն

[Երրորդ ամի ժամանէր թիւ չընդապուութեան յարեթաւ կան տու

մարիս Հ. Պ. Գ.՝. գրեցաւ սուրբ եւ քրիստոսաձիր կը

տակաւ աւետարանիս ի գաւառիս միջագետաց յաստուածապահ եւ ի բազմահաշմ [քաղաքս

Ուսհայ, ձեռամբ իմոյ նուաստի Արա

Թու. 332 ա, 333 Բ.

պետ նուաստ քահանայի հրամանաւ Ստեփանոսի սրբազան եւ մաքրախալ կրտսնաւորի, սպասաւորի սրբոյ նշանին որ է ի Նշուղուց վանն, մերձ ի սահմանս ամրոցին, որ կոչն Հոռովկայ, որոյ ցանգացեալ հոգեւոր բաղձանաւք այսմ անգիւտ մարգարտիս եւ ամենալաւ աւրինակիս, որ կոչն

[Պարիզորի Սուրբանեցոյ ճարտարագիւր գրէն, ետ գրէն

Թու. 2 ա.

Ինքանի վզեն՝ կաւ ի սակաւակեաց եւ յարգար ընդի իւրոց ի պայծառութիւնս սրբոյ եկեղեցոյ եւ ի յիշատակ հոգւոց եւ թողութեան

Յ Նալբանդիք մեջ են, յոր. կամ համառոտութեամբ են եւ կամ անընթերցելի:

Ե Շ. Գ. (593) — 1144, իսկ փրկականն էր 1149:

Յ Նիսատ եւ տոյն կրտսնեքն պատմաւոր: Գիրք մը անընթերցելի ընդհանրապէս ամբողջ տողը անփորձ և՛ մնայ. Չեռ. մէջ երկրորդ է ի եւ Է իւրոյ գծի մը կը նշմարուի, գուրե եղծման կամ անգիւտ փոխութեան նշան մ'ըլլայ: